

Ladić, Z. **Last will : passport to heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies *pro remedio animae* and *ad pias causas*.** Zagreb : Srednja Europa, 2012.

Naslov *Oporuka: putovnica za Raj* ima i poduži podnaslov kojim pojašnjava segment specijalističkog bavljenja: gradske oporuke kasnosrednjovjekovne Dalmacije s posebnim osvrtom na legatate *pro remedio animae* i *ad pias causas*.

Riječ je o prerađenoj doktorskoj radnji koju je autor napisao za vrijeme studija na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Prvo što kao arhivist moram napomenuti je činjenica njezinog nastanka na izvornom arhivskom gradivu i to na primjeru četiriju dalmatinskih komuna: Zadra, Trogira, Dubrovnika i Kotora. Vremenski gledano obuhvatio je razdoblje od druge polovine 13. do početka 15. stoljeća.

Pitanja religioznosti i pobožnosti stanovnika srednjovjekovne Dalmacije u odrazu njihovih oporuka, nisu bila u dovoljnoj mjeri obrađivana u dosadašnjoj hrvatskoj historiografiji. Već u uvodniku autor to potvrđuje, unatoč postojanju stotina, čak tisuća objavljenih i još više neobjavljenih vrela, poglavito oporuka koje daju mogućnost široke raščlambe najrazličitijih pitanja: gospodarstva, društvene povijesti, materijalne kulture, prozopografije, principe nasljeđivanja, obiteljske strukture, konačno, ono što nazivamo svakodnevnim životom. Osobito naglašava njihovu vrijednost u propitivanju srednjovjekovne pobožnosti i uopće vjerskog života. Stoga je dr. Ladić bio potaknut upotrijebiti komparativnu metodu na način, da je rezultate do kojih je došao usporedio s onima zapadne europske i američke povjesnice. Krenuo je s proučavanjem od druge polovine 13. st. zbog činjenice što kao i u drugim gradovima mediteranskoga areala, baštinimo naročito povećanje broja sačuvanih oporuka iz tog vremenskog razdoblja. Kao drugi vremenski rubnik uzeo je sam početak 15. st. iz dva razloga: zamjena gospodstva nad Dalmacijom, tj. dolazak Serenissime umjesto Hrvatsko-Ugarskog kraljevstva utjecalo je na niz promjena u životu obrađivanih komuna pa tako i u vjerskom smislu. Ujedno je i turska prijetnja iz zaleđa također imala svoj udio u promjenama određenih vidova ponašanja, što se odražavalo u slikarstvu i književnosti.

Testamentarni korpus za razdoblje od druge polovine 13. do početka 15. st. bio je sasvim dostatan za uspješnu kvantitativnu analizu. Upravo je to razdoblje označeno privrednim prosperitetom što je pak utjecalo na razne vidove svakodnevnog života i kulture, poput razvoja umjetnosti, uspostavljanja prvih obrazovnih središta, graditeljskih pothvata. Ekonomski rast dalmatinskih gradova odrazio se i na veći životni standard stanovništva, što je posljedično utjecalo na vrijednost, pa i raznolikost pobožnih legata.

Taj je vremenski odsječak označen raznim promjenama zapadnoeuropskog crkvenog života, kao što je jačanje utjecaja laičkih bratovština (posebice bičevalačkih) te prosjačkih redova. Epidemija kuge („crne smrti“), što je započela 1347, postala je zajednički i stalan problem cijele Europe pa tako i Dalmacije. Uske veze između promjena što su zadesile Crkvu, promjene u raspoređivanju pobožnih legata i promjene u izboru primatelja predstavljene su u brojnim studijama medijevalista na primjerima europskih gradova. Kao dio zapadnog kršćanstva, Dalmacija je bila poprištem istih promjena. Utjecaj spomenutih promjena na umjetnost prepoznat je od strane hrvatskih istraživača, no odraz tih promjena na distribuciju pobožnih legata i izbor dalmatinskih oporučitelja, do ove Ladićeve studije nije istraživana pa ni predstavljen javnosti.

Najveći naglasak u ovoj Ladićevoj studiji dan je zadarskim oporukama i njihovim pobožnim legatima, što predstavlja okosnicu njegova istraživanja. Trogir, Dubrovnik i Kotor, tj. oporuke i legati tih gradova korišteni su primarno kao komparativni materijal Zadru. Zadar je uzet kao središnje mjesto studije, jer kako pojašnjava Ladić, zato što je ovaj grad tijekom cijelog srednjeg vijeka imao ključnu političku, gospodarsku i kulturnu ulogu u Dalmaciji te zbog činjenice da je za razdoblje od kraja 13. do početka 15. st. sačuvano više od 700 oporuka sadržajnijih, tj. puno bolje strukturiranih od onih ostalih gradova (komuna).

Metodološki gledano, ovaj rad koristi kvantitativan pristup koji za podlogu ima serijske podatke što mu ih pružaju oporuke. Spomenuti znanstveni pristup, kad je o oporukama riječ, nije novost u europskom historiografskom kontekstu, ali jest kod nas, pa je u tome dr. Ladić pionir hrvatske Klio.

Struktura knjige sastoji se od više poglavlja. Pristup istraživanju srednjovjekovnih oporuka predstavljen je kroz dva potpoglavlja u kojim čitatelja upućuje na najprestižnije naslove medievističke literature o ovom pitanju te prikazuje razvoj srednjovjekovne oporuke općenito i pobožnih donacija posebno.

Potom slijedi poglavlje o povijesti Zadra i Dalmacije od kraja 13. do početka 15. st. u sklopu kojeg predstavlja i povijest Trogira, Dubrovnika te Kotora.

Posebno poglavlje, kako i priliči takvoj studiji, Ladić pridaje izvorima na kojima temelji svoje raščlambe i zaključke. Iako su neke skupine oporuka već objavljene, dobar dio njih je ostao u fondovima Državnog arhiva u Zadru, Državnog arhiva u Dubrovniku i Arhiva HAZU u Zagrebu. Pretvoreno u brojke, za Trogir je proanalizirao 151 oporuku, za Dubrovnik ih je obradio 587, a za Kotor 80. Osim na notarske i kancelarijske spise, dr. Ladić se oslanjao i na neka narativna vrela poput srednjovjekovnih dalmatinskih kronika: *Obsidio Iadrensis*, Mihe Madijeva de Barbazanis i *Tabule a Cutheis*. Statutarno pravo, tj. statuti gradova također predstavljaju bitan izvor promišljanja u kontekstu ne samo pobožnosti već i milosrđa i solidarnosti sa slabijima te po svojoj prirodi daju pravni okvir djelovanja; zato su i oni posebno razmatrani kao grupa vrela na koje se istraživanje oslanja.

Drugi dio knjige razmatra rapored oporuka s obzirom na godine njihova nastanka, pri čemu ih dijeli na one iz tzv. ranog razdoblja i one iz kasnijeg razdoblja. Potom predstavlja raščlambu po mjesečnoj distribuciji. Spol oporučitelja, njihovo porijeklo, društveni status i zanimanja, kao i razloge sastavljanja oporuka predstavljaju pitanja na koja Ladić odgovara u pojedinim potpoglavljima druge cjeline.

U trećem dijelu knjige autor po mjestima raščlanjuje primatelje pobožnih legata, vrste pobožnih legata kao i djela što se imaju poduzeti za spas duša.

Spomenute tri cjeline zaokružuje opsežan zaključak.

Kao u ostalim dijelovima Mediterana, pa u nekom opsegu i u kontinentalnoj Europi, proces promjena u izražavanju i senzibilitetu prema religioznosti započeo je u drugoj polovini 13. st. što pokazuju i ovi dalmatinski primjeri. Spomenute promjene u nekim aspektima vjerske prakse povezane su uglavnom s promjenama unutar same Crkve, kroz pojavu prosjačkih redova i promjena unutar gradskih društava, kroz ekonomski razvoj i porast broja stanovništva. Promjene u religioznosti mogu se jasno pratiti posredstvom istraživanja kakvo je poduzeo dr. Ladić. Naime, u kasnom srednjem vijeku, kako je pokazano ovom studijom, i Dalmacija je dio europske prakse *demokratizacije* u sastavljanju posljedne volje, tj. svi stanovnici komuna (i urbani i ruralni dio stanovništva) dobili su mogućnost sastavljanja oporuka.

Nakon zaključka slijede dva dodatka. Ladić je kroz pisanje ove studije, ako uzmemo za primjer Zadar, na neki način „upoznao“ 1760 osoba, njihova imena i prezimena te njihova intimna razmišljanja i želje. Upravo je impresivan taj popis oporučitelja i oporučiteljica priložen na kraju knjige. Drugi dodatak odnosi se na crkvene ustanove kao primateljice pobožnih legata u promatranim gradovima s priloženim planovima tj. toponomastičkim oznakama gdje se koja od njih nalazi u strukturi grada.

Uredna bibliografija podijeljena je na naslove objavljenih izvora i literaturu koja broji 233 jedinice.

Kao poseban dodatak knjizi kraći su tekstovi o zavjetnim slikama, sedam djela milosrđa, sedam smrtnih grijeha i o tzv. *Peregrini cruce signati*.

Posebno bih se samo jednom rečenicom osvrnuo na ilustracije što ih nalazimo otisnute na koricama ove vrijedne knjige. Na naslovnici je fragment koji prikazuje sv. Mihovila, a nalazi se u glagoljskom brevijaru iz kasnosrednjovjekovnog Berma. Na poledini je još jedna istarska ilustracija Paola Veneziana iz Vodnjana, a prikazuje scenu iz života bl. Leona Bemba iz 14. st. Za poželjeti je da ove ilustracije najavljuju autorovu namjeru da u bližoj budućnosti posveti knjigu o pobožnim legatima napisanu na metodološki sličan način Istri i njezinom srednjovjekovlju. Njegovo sudjelovanje u prijepisu porečkog notara Antonija de Teodorisa iz 15. st. što ga privodi samome kraju, daje jaku podršku takvom nadanju.

Knjiga dr. Zorana Ladića broji 469 stranica. Recenzenti su joj ugledni austrijski medievist prof. Gerhard Jaritz i utjecajna hrvatska povjesničarka dr. Lovorka Čoralić. Knjigu je uredio u hrvatskoj historiografskoj sferi renomirani nakladnik prof. Damiir Agičić. Ovim izdanjem na engleskom jeziku i nakladnik i autor dobivaju recepciju daleko veću od one koju bi mogli poželjeti, da je slučajem odabira tiskana na hrvatskom jeziku. Uostalom, njezina osnova nastala je u Budimpešti na Srednjoeuropskom sveučilištu i nimalo slučajno na engleskom jeziku.

Kako ocjenjuje prof. Jaritz, važnost Ladićeve studije ne leži samo u komparativnoj društvenoj povijesti dalmatinskih gradova, već pruža mogućnost puno šire usporedbe cijelog mediteranskog areala, pa i više od toga. Ova knjiga će zacijelo biti dobro primljena od strane urbanih povjesničara koji se bave oporukama i društvenom poviješću općenito, a da ne govorimo o regiji na čijim je vrelima nastala.

I na koncu, Ladićeva je knjiga pravi primjer onoga što historiografi nazivaju pravcem, historiografskom školom zvanom *la nouvelle histoire* - u segmentu povijesti pobožnosti. Kada smo već u francuskom pada mi napamet kako se nedavno djelić hrvatske kulturne baštine predstavio francuskoj probranoj publici pod sloganom *Croatie, la voici*. Stoga je uputno završiti ovaj kratki zapis o vrijednom sadržaju Ladićeve knjige riječima: *Last will: passport to heaven je Croatie, la voici* na način *nouvelle histoire*.

Elvis Orbančić

Pavliček, Vida (ur.). ***Marijaterzijanski urbari Varaždinske županije 1774.-1784.*** Svezak 1: *Uvodna studija*. Sv. 2: *Donjopoljski kotar*. Varaždin : Državni arhiv u Varaždinu, 2011. 171 + 863 str.

Nastavljajući sustavni i marljivi rad na izdavanju arhivskoga gradiva, Državni arhiv Varaždin započeo je 2011. s izdavanjem edicije *Marijaterzijanski urbari Varaždinske županije*.